

Soomaa luhaniidud

Meelis Suurkask

Sajandeid tagasi hakkasid inimesed Soomaa jõgede kallastel oma kariloomadele heina- ja karjamaid rajama: luhad puhastati võsast ning osa metsagi raiuti lahti. Nii tekkisid suured luhahainamaad ning puisniidud.

Luhaniidud on kujunenud ja püsivad üleujutuse ja inimtegevuse koosmõjul. Iga-aastased üleujutused takistavad puittaimede kasvu ning tulvaveed kannavad luhtadele toiterikkaid setteid. Samas põhjustavad just eri aastate ilmastikust olenevad üleujutused keskkonningimuste muutlikkuse luhtadel. Seepärast on luha taimekoosluste piirid pidevas nihkumises ja neid iseloomustavad mitte niivõrd karakterliigid kui üks või kaks valitsejat (dominanti).

Suurem osa luhaniituseid on tekkinud lammimetsadest. Lagedat lammi ilmestavad üksikud puud ja põõsad. Sagedamini kasvavad puud-põõsad ainult kaldavallidel ning jõest kaugemale jäävail luhasoodel. (Lammimetsi on meie päevini säilinud üsna vähe, neid leidub siin-seal Vahe-Eesti loodusmaastikes.)

Algselt mõjutas luhaniitude kujunemist kõige tugevamalt karjatamine: tõenäoliselt aeti kariloomi luhtadele juba 3000–4000 aastat tagasi. Loomad mõjutasid sinise koosluse arengut taimi valikuliselt süües – vähemsöödavad liigid said eelisseisundi. Oluline on ka kariloomade mõju pinnase sõtkujaina ja rohukamara purustajaina. Hilisematel aegadel on luhakooslusi kujundatud neid järjepidevalt niites. Niitmise tulemusena suureneb koosluse liigirikkus, tõrjutakse välja raiesmikele iseloomulikud liigid ning tõkestatakse puittaimede levik. Enamasti asusid luhaniidud taludest kaugemal ning heinateoga jõuti neile alles hilissuvel, kui paljude taimede seemned olid valminud.

Tänapäeval kipuvad aga luhahainamaad võsastuma, kinni kasvama. Kuivematele heinamaadele naaseb aja jooksul mets, niiskematele aga pajuvõsa, mis muudab luha liigivaeseks ja ebahuvitavaks. Võsa all ei suuda kasvada enamik luhale omaseid liike ja luhaniit – üks meie esivanemate looduskultuuri näidiseid – lakkab olemast.

Soomaa rahvusparki rajades seatigi üheks eesmärgiks – taastada ja kaitsta luhaniite. Kummalisel kombel ei tähenda luhaniitude kaitse mitte nende unustusehõlma jätmist, vaid pidevat tööd neid niites ja võsast puhastades.

Rahvuspargist voolab läbi neli jõge, mille kallastel laiuvad kunagised ulatuslikud luhahainamaad. Huvitavaks teeb siinsed maastikud see, et igaüks neist jõgedest on oma nägu.

Kõige rohkem teatakse **Halliste jõge**, mille lätted on Sakala kõrgustiku lõunaosas ja mis voolab algselt Karksi ürgorus, hiljem Pärnu madalikul kahe suure raba – Kikepera ja Öördi vahel. Rahvuspargi lõunapiiril Tipu küla juures on Halliste kaldad kõrged. Pärast üleujutust kuivab pinnas siin kiiresti ning luhal kasvab saagikas, hea toiteväärtusega ja lillerikas rohustu. Kõige paremini on see välja kujunenud Läti puisniidul – maalilisel ja ulatuslikul lammil Tipu külast põhja pool.

Läti puisniit on kõige ilusam Halliste jõe paremal kaldal, kus teda ääristavad Pääsma laane suured puud. Kes ei pelga jalgsimatka, sellel soovitan kõndida mööda luhta poolteist kilomeetrit niidu põhjapoolsema tipuni, kus kasvavad suured haavad ja üksikud sanglepad: siin sarnaneb luht kõige rohkem puisniidule. Kokku on Läti luhalt leitud 161 taimeliiki.

Edasi voolab Halliste läbi Pääsma lammimetsa ning sealt allavoolu muutuvad jõe kaldad sootuks: madal lauge luht on pikka aega suurvee mõju all. Tohtu suuri välju katavad liigivaesed tarnastikud ja päideroo kooslused. Kohalikud kutsuvad neid tarnastikke lennuväljaks. Eriti mõjusa mulje jätab luht kevadise suurvee aegu, kui paadimatkaja võib sõita otse üle kilomeetreid laiuva vee. Kaugel sinaval metsapiiril kõrguvad neli kuivanud ja valgeks pleekinud haavahiiglast, mis on aastatega kaotanud oma peenemad oksad. Need kummalised ja sünged tähised märgivad luhapiiri.

Tõeline pärl Halliste kallastel on Tõramaa puisniit oma maaliliste tamme ja kasesaludega ning tiheda rohustuga. 1998. aasta vihmane suvi näitas ilmekalt, kuivõrd luha taimekooslused sõltuvad üleujutustest ja kui kiiresti kõik muutub: Vodi silla juures, kus tavalistel suvedel kasvasid niisketele aruniitudele iseloomulikud heintaimed ja metsaservas leidis rohkesti käpalisi, laiusid mullu suvel päideroo väljad ja käpaliste eluasemel lirtsus tarnade vahel vesi. Kadunud oli ka kõrge aruhein, mida asendas hõredavõitu tarnarikas rohustu.

Tõramaalt päri voolu lookleb jõesäng suurte angervaksaväljade vahel. Angervaksa õitsemise ajal on seda tore paadist vaadata, kuid jalgsi raske läbida. Maapind on märjavõitu, angervaksa laigud vahelduvad mätastarna kogumikega (pokuperedega!). Südasuveks ulatub rohi vähemalt rinnuni, takerdub jalgadesse, mättavahedes läigatab vesi ja kõige lõpuks avastad, et karedad lehed kulutavad lausa silmnähtavalt pükstesse auke. Kui see kõik veel rändurit ei heiduta, siis on koprad hoolitsenud matka vaheldusrikkuse eest, kaevates jõekaldasse järskude seintega sügavaid kanaleid ja neid oskuslikult maskeerides...

Hallistele pakub tugevat kontrasti **Raudna jõgi**, mis algab Viljandi järvest ja voolab läbi rahvuspargi kõige vaheldusrikkama pinnamoega alade. Raudna jõe kaldad Sandra küla all rahvuspargi piiril on kõrged ja järsud. Kohati voolab jõgi sügavas kanalis, mida palistavad päideroo ja nõgese võõndid. Vesi ujutab luhtasid lühiajaliselt ja kuivi põndakuid katavad aruniidud. Kääralt allavoolu muutuvad ka Raudna kaldad laugeks ning suurvesi laiutab kaugele üle kallaste. Raudna kallastel kasvab väga vähe sangleppa ning leidub vaid üksikuid tammesid, kevaditi aga valendab veepiir toomingaõitest. Vanadel headel aegadel on Raudna kallastel olnud võimsad talud, millest annavad tunnistust tänaseni säilinud varemed ja kuivenduskraavide jäljed.

Soomaa jõgedest salapäraseim ja maalilisim on kindlasti **Lemmjõgi**. Kuid kahjuks on tema kallastele väga raske ligi pääseda. Tegelikult saabki seda jõge näha eelkõige paadist. Vihmasel aastal on vähemalt see eelis, et südasuvelgi on jõed triiki vett täis ja veetaimestik ei ole vooluteid kinni kasvatanud.

Lemmjõgi on aeglane ja käänuline. Ta kulgeb kiira-käära metsade vahel, paremal kaldal puude vahelt paistmas Kuresoo rabarinnak. Osaliselt võsastunud luhaniidud pakuvad silmailu lodjapuu ja tümpuu sagaratega, kuivematel põndakutel ahvatlevad niidu-kuremõõgad ja vahetevahel ka harjakas härghhein ning võõthuul-sõrmkäpp, keskluhal sinetavad aga suurte kogumikena siberi võhumõõgad. Tõeliselt suursugustena seisavad luhtadel ja metsaservades iidsed tammed. Endises Suitsna talukohas, kus Kuresoost algav oja suubub Lemmjõkke, kasvab maaliline tammesalu – mälestus kunagi jõekallastel laiunud uhtlammi-tammikutest. Talu meenutavad vaid mõned vundamendikivid ning aimatavad kuivenduskraavid. (Hooned hävisid ühel talvisel märtsiööl 1953. aastal.)

Siin ja seal vasakul ja paremal kaldal võib näha kobraste tegevusjälgi: jõekäärudesse, põõsaste vahele, on kokku kantud suured oksakuhilad, tarnamätaste vahele tambitud laiad porised rajad; suuremate pesade juurde viivad hoolikalt kaevatud kanalid. Paadimatkajatele on muidugi tülinaks kobraste poolt

risti üle jõe langetatud haavahiiglasel.

Kõige hõlpsamini pääseb Lemmjõe luhtadele Oksa sillalt, kust avaneb maaliline vaade lammile. Silla kõrvale on rajatud laagriplats ja üles pandud tutvustavad stendid. Kui ei kardeta märgi saapaid ja võsas ragistamist, siis võib matkata mööda jõekaldaid ülesvoolu. Jõe vasakul kaldal leiata Oksa e. Särgoja kõrtsi ahervareme, millest on säilinud vaid mantelkorsten. Edasi muutub luht madalaks ja raskesti läbitavaks. Kuid rännuvaeva tasuvad ära kenad puudesalud natuke kõrgematel kaldavallidel, kus metsa all kasvavad iidsed ja väga jändrikud tammed. Kütkestavad ka madalsoolagendikud oma vaikuse ja ürgse ilmega.

Tõramaa jõgi algab Tipu külast vaevalt mõnesaja meetri kauguselt Halliste jõest. Kohati on ta veerikas, kohati aga muutub madalaks tarnasid täis kasvanud soo-alaks. Jõe normaalset voolukulgu on rikkunud Tipult Riisale rajatud uus kruusatee, mille ehitamisel lõigati nii mõnedki jõelooked otseks, või takistati teetammiga sootuks. Seepärast on maanteest läände jäävad luhaalad

hakanud kiiresti soostuma ning võssa kasvama. Tõramaa luhad on teiste Soomaa omadega võrreldes väikesed ja suhteliselt liigivaesed, õige paljudes kohtades soostunud ning võsastunud. Sajandi algupoolel paiknes aga Tõramaa kallastel rohkesti taluhooneid, millest tänaseks on elanikud kahes, ning Kõrtsi-Tõramaa, kuhu mullu rajati Soomaa rahvuspargi külastuskeskus. Endised talude aruheinamaad, mis asusid jõe kõrgetel kallastel, on nüüdseks täis istutatud kuusenoorendikke. Taluhoonete asukoha tunneb ära neid ümbritsenud põlispuude järgi. Mõnelegi taluasemele on kasvanud ilusad suurte puudega metsasalud tamme, künnapuude, vahtrate ja saartega. Võimsad tammed kasvavad ka Tõramaa jõe suudme läheduses jõeloogetel, nende ümber näeb väikesi liigirikkaid niidulappe.

Tõramaa kallastel leidub soo-nõianõgest, metsaservades vööthuul-sõrmkäppa, laialehist neiuvaipa, kuivematel põndakutel kahelehist käokeelt. Luhtadel kollendavad soo-ristirohu õied ning jõekallastel punavad kukesabad.

KIRJANDUS:

1. L a a s i m e r, L., 1965. Eesti NSV taimkate. Tln.
2. P o r k, K., 1963. Taimkate genees ja antropogeensed suktsessioonid luhtadel (andmed Põltsamaa ja Pedja jõe luhtadelt). LUSi Aastaraamat, 56.

Fotod: Tõnis Korts, Mati Kose

